
■ Kön och nation i vardag och vetenskap

MARIA JANSSON – MARIA WENDT – CECILIA ÅSE¹

ABSTRACT

Understanding gender and nation in everyday practises and social science. The nation is often portrayed as a natural political unit, a bearer of common values facilitating democracy and equality. However, the construction and reproduction of nations is also intimately tied to hierarchies and mechanisms of power, not least gender power. This article shows how nation and gender are construed simultaneously in ideas and symbols, as well as in every-day practises. The article argues that memory work is a possible way to gain insight into the every-day construction of gender and nation, and to develop new theoretical understandings. An overview of central themes of the discussion on gender and nation is presented. Memory work makes explicit the ambivalent processes by which women as acting subjects are denied agency and turned into objects of the nation.

Inledning

Ofta framstår nationen som fullständigt förgivettagen när det handlar om hur basen för politisk gemenskap är organiserad. Det är svårt att föreställa sig en demokrati där platsen inte fungerar som avgränsare av folket (demos) och där något annat än (national)staten kan fungera som den grundläggande värdegemenskap som demokratin bygger på. Det är helt enkelt svårt att komma bort från en tanke om nationens nödvändighet, likväl som det är svårt att komma bort från en tanke om att varje plats på jorden måste "tillhöra" någon nation. Nationer tycks omfatta allt och allt tycks omfattas av nationer.

Trots att nationen kan framstå som självklar och naturlig måste den betraktas som en politisk ordning. Skapandet av det nationella är intimt sammanvävt med hur maktrelationer i samhället kan upprätthållas. Nationell gemenskap, tillhörighet och identitet bygger samtidigt på hierarkisering, på uteslutning och underordning. Det handlar

1 Maria Jansson, Maria Wendt och Cecilia Åse är verksamma som forskare och lärare vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.

E-post: maria.jansson@statsvet.su.se, maria.wendt@statsvet.su.se, cecilia.ase@statsvet.su.se

Denna artikel är skriven inom projektet "Genusperspektiv i praktisk forskning", finansierat av Vetenskapsrådet. Vi tackar deltagarna i projektet för värdefulla kommentarer. Vi vill också rikta ett tack till de studerande på momentet "Demokrati, stat och kommun" (2004) och till statsvetarna Ulrika Thomsson och Malin Henniksson för deras deltagande i minnesarbetena.

om en underordning ”utåt”, i relation till ”de andra”: görandet av nationen innebär ett uteslutande av grupper av människor från nationens värdegemenskap. Men det handlar också om en underordning som verkar ”inåt”: när exempelvis kvinnor inkluderas i ett nationellt projekt kan detta samtidigt betyda en underordning – i relation till män. På så sätt innebär nationsskapande att likhet och enighet skapas på samma gång som skillnader vidmakthålls.

Vi vill här argumentera såväl för vikten av en statsvetenskaplig problematisering av det nationella i vardagen, som för betydelsen av att analysera kön i relation till hur ”Nationen” skapas. Föreställningar om kön är en oundviklig del i nationsskapande. Inte i någon nation i världen har kvinnor och män samma rättigheter och privilegier. Det handlar inte bara om att nationer förvägrar kvinnor en likvärdig del av makt och resurser, utan också om att själva idén om nationen vilar på en starkt bekönad symbolik där kvinnors och mäns uppgifter i det nationella projektet är tydligt åtskilda. Föreställningar om det nationella flätas samman med idéer om manlighet och kvinnlighet, faderskap och moderskap, produktion och reproduktion (Koivunen 1997, Landes 2001, McClintock 1993, Tickner 2001, Yuval-Davis 1997).

Under det senaste decenniet har en feministisk diskussion om nation och nationalism vuxit fram. I denna teoribildning lyfts ofta fram hur kvinnor görs till bärare av nationen och hur kvinnokroppen på olika sätt har beslagtagits i nationell retorik och praktik. Relationen mellan kön och nation avläses här ofta på en symbolisk nivå. Det handlar om hur nationen gestaltas som en kvinna – hur en Moder Svea eller en Marianne får förkroppsliga det nationella. Nationellt territorium knyts på så vis symboliskt till kvinnokroppen, en kropp som de manliga medborgarna har till uppgift att beskydda och försvara (Landes 2001, Yuval-Davis 1997).

Dessa djupt liggande symboliska och könsmåttade konstruktioner av det nationella – som inte minst kommer till uttryck i situationer av krig och konflikter – är viktiga för att förstå hur en nationell ordning kan upprättas. Men vi menar att en förståelse av hur det nationella görs kräver att vi också söker på andra arenor. Bortom den storlagna symboliken flätas kön och nation också samman i det konkreta, i de små tingen och i vardagen. McClintock (1995) avläser exempelvis det samtidiga skapandet av kolonialmakten Storbritannien och kön i en burk Colemans Mustard Powder, i tvål, i kopparpants och sockeröverdragna halspastiller. När nationen kryper in i hemmet som en gemenskap kring ting och praktiker blir den en del av vardag och familj.

Vår tanke är alltså att det nationella inte bara upprättas genom gemenskap i symboler, idéer och föreställningar – ett ”imagined community” i Benedict Andersons (1991[1983]) termer – utan också i stor utsträckning genom praktiker. Nationen är något som människor ständigt, till stor del omedvetet, skapar och återskapar i sin vardag. Michael Billig (1995) använder begreppet ”banal nationalism” för att begreppsfästa just de självklara, förgivettagna och banala sociala praktiker som reproducerar nationen. Medborgare påminns och påminner ständigt sig själva om nationen, men dessa påminnelser tas för givna, de går obemärkta förbi. Betecknande för de framgångsrika europeiska nationella projekten är att de lyckats naturalisera sin egen nationella status: de bara *är* – de är inte i behov högljudd nationalistisk retorik eller flaggviftande (Löfgren 1991). Billig (1995: 38f) talar om ”the unwaved flag” som emblematisk för detta slags nationalism: flaggan som bara hänger där och slokar, som vi går

förbi utan att lägga märke till. Kön och nation tenderar ofta att hamna utanför "det politiska" i såväl vardagliga förståelser som vetenskapliga analyser. Kanske hänger denna osynlighet samman med att såväl könsrelationer som nationsskapande i så hög utsträckning är naturliggjorda: de utgörs av konstruktioner så ständigt upprepade att de framstår som fullständigt självklara (Lewander 2004:47, jfr Billig 1995).

Forskningsproblem och syfte

Frågor kring hur processer av nationsskapande och könskonstruktion hänger samman är, som Anne McClintock påpekar, fortfarande mycket lite belyst och teoretiserat: "Considerable work remains to be done on the ways in which women consume, refuse or negotiate the male fetish rituals of national spectacle." (1993: 71) Hur kan man arbeta – teoretiskt och empiriskt – för att fånga dessa komplicerade processer? Vilka begrepp och teorier är fruktbara för att exempelvis kunna undersöka på vilka sätt nationell gemenskap reproduceras och kan utmanas i vardagen eller för att förstå vad den nationella ordningen betyder när det gäller kvinnors praktiker och politiska handlingsutrymme?

En ambition i vårt arbete är att förstå köns- och nationsskapande i relation till en levd vardagsverklighet. Här anknyter vi till statsvetaren Lisbeth Lewanders (2004) påpekande att analyser av nationell identitet och samhörighet ofta har gjorts ur ett ovanifrånperspektiv. Fokus har sällan varit "den levda" nationalismen (Lewander 2004: 12, jfr Ehn m.fl. 1993: 11). I ett pågående forskningsprojekt har vi valt att använda oss av minnesarbete, som är en metod som bygger på gemensam analys av nedtecknade minnesberättelser. Med dess fokus på det vardagliga och på skenbart banala praktiker och detaljer förstår vi denna metod som särskilt lämplig för att utforska subtila och osynliggjorda maktordningar (Haug m.fl. 1987, Henriksson m.fl. 2000, Jansson m.fl. 2007). Minnesarbete möjliggör ett synliggörande av levda erfarenheter och praktiker som inte nås i det text- och bildmaterial som ofta utgjort empirin i tidigare forskning om kön och nation, även om text och bild självklart är en del av människors vardag.

Syftet med denna artikel är att presentera de senaste årens internationella teoribildning om kön och nation samt visa hur minnesarbete kan bidra till att fördjupa den teoretiska förståelsen av nationsskapande. Vi är framför allt intresserade av de maktrelationer som produceras genom konstruktionerna av kön och nation och hur dessa möjliggör och begränsar kvinnors handlingsutrymme. Dessutom vill vi argumentera för att en analys av konkreta minnesberättelser kan fånga praktiker som är viktiga för förståelsen av kön och nation, men som är osynliggjorda både i vardag och i teori.

Nedan presenterar vi ett antal diskussioner som är centrala i teoribildningen kring kön och nation: relationen mellan stat och nation, sexualitet, våld och subjektskap, tid och tradition samt reproduktion och moderskap. Genom att koppla dessa diskussioner till minnesberättelser visar vi hur de processer som teorierna beskriver på en symbolisk och abstrakt nivå manifesterar sig i vardagens praktiker. Med hjälp av de levda erfarenheter som minnesberättelserna beskriver kan vi också nyansera teorierna och generera nya frågor och infallsvinklar.

Efter en diskussion om minnesarbete som metod följer de teoretiska diskussionerna och vår empiriska problematisering av dessa. Avslutningsvis argumenterar vi för vikten av att studera vardag och levd erfarenhet för att bättre förstå kön och nation, samt resonerar kring vilket vetenskapligt bidrag minnesarbete kan ge i statsvetenskaplig forskning.

Metod och material

Minnesarbete handlar om att via minnen av enskilda, konkreta situationer försöka förstå och teoretisera hur vi själva tar till oss och blir en del av de strukturer som vi ingår i (Haug m.fl. 1987). I det här sammanhanget innebär det att minnesarbetet inte handlar om att söka förstå eller begreppsfasta nationella identiteters innehåll eller substans, och fokus är inte heller att klarlägga de historiska processer som ligger bakom olika föreställningar om exempelvis "svenskhet" (Almkvist m.fl. 2001, Löfgren 1991, Ehn m.fl. 1993, Towns 2002). I stället syftar arbetet till en ökad förståelse för hur en nationell ordning skapas och upprätthålls genom vardagliga praktiker.

Minnesarbete går till så att var och en skriver ner ett minne på ett bestämt tema, och att deltagarna tillsammans tolkar och teoretiserar dessa minnesberättelser. Man kan urskilja olika delar i minnesarbete som metod betraktat. Det är en metod för att producera och sammanställa ett empiriskt material, en tolkningspraktik och en kollektiv arbetsmetod.² Metoden innehåller vissa regler för hur minnesberättelser skall skrivas. De skrivs i tredje person och fokuserar konkreta detaljer: vad någon sa, hur något såg ut, kändes, smakade eller luktade. Ambitionen är att genom berättelserna komma åt även det banala och skenbart betydelselösa.³ Efter skrivandet av de första minnesberättelserna vidtar ett kollektivt tolkningsarbete. I detta arbete är det inte det enskilda subjektet i sig som står i fokus, utan relationer och samhällsstrukturer. Det är därmed inte minnespersonerna som studeras, inte heller är syftet att förklara deras erfarenheter. Istället handlar det om att förstå sociala ordningar och hur de reproduceras och utmanas. (Henriksson m.fl. 2000, Haug 1987, kap 1) Vårt fokus skiljer sig därmed från flera andra forskare som studerar relationen kön/nation, eller etnicitet/nation, där det som står i centrum ofta är hur identiteter görs i olika diskurser och hur man kan förstå att identiteter tar sig just dessa uttryck. I denna litteratur hänvisas ofta till psykoanalytiskt färgade utgångspunkter. Identitet och skillnadsskapande knyts till teorier om hur jaget skapas i relation till den Andre (Bredström 2003, Brune 2001; 2003).

Arbetet med minnesberättelserna innefattar en induktiv tolkningspraktik i flera steg (jfr Henriksson m.fl. 2000). Från de första minnesberättelserna görs teoretiserande kopplingar, sedan går man igen tillbaka till minnesberättelserna, och igen till teorin och så vidare till dess att man känner sig teoretiskt mätt. Ett problem i detta sammanhang är att i tolkningspraktiken hitta det nya, det som inte är självklart eller självskrivet. Det finns alltid en risk att teorierna tar över och berättelserna bara blir illustratio-

2 Minnesarbete kan utföras på flera olika sätt. Skillnaderna i arbetssätt kan gälla både hur empirin, dvs. berättelserna, produceras och hur materialet sedan tolkas och bearbetas. Se till exempel Widerberg, 1995; 1998, Esseveld 1999, Livholts 2001, Davies m.fl. 2001.

3 För en diskussion av på vilket sätt skrivreglerna kring minnesberättelserna hänger samman med de kunskaps-teoretiska antaganden som metoden bygger på, se Henriksson m.fl. 2000 samt Haug m.fl. 1987. ...

ner av det vi redan vet (Davies m.fl. 2001). Ambitionen i minnesarbete är i stället att minnesberättelserna skall leda vidare och öppna möjligheter för nya tolkningar. Fokuseringen på det konkreta i berättelserna och på berättelserna som empiri innebär att det inte på förhand går att slå fast vart analysen leder och vilka teoretiska kopplingar som blir möjliga och relevanta. På så sätt ges möjligheter för verkligheten att överträffa dikten – eller, mer exakt, för att genom konkreta, upplevda erfarenheter och händelser nå insikt och förståelse bortom, eller vid sidan av, redan fastlagda förklaringsmodeller.

Den här artikeln bygger på tolkningar och analyser av minnesberättelser som nedtecknats inom ramen för två olika minnesarbeten. Det ena minnesarbetet var en pilotstudie med fem deltagare som skrev två berättelser var på temana ”När hon kände sig svensk” och ”Ett minne av flaggan”. Berättelserna på temat ”Att känna sig svensk” är ofta minnen om kontraster, det handlar om att vara utomlands, att komma hem, eller att pekas ut som ”icke-svensk”. Men vi har också fått andra berättelser som handlar om att resa i det svenska landskapet och att gå till folktandvården. Dessa berättelser tolkades och teoretiserades gemensamt. Minnena kring flaggan är mer kopplade till barndomen och framför allt till familj och till tradition – även om dessa teman återkommer i alla minnen. I det andra minnesarbetet skrev en grupp om 25 samhällskunskapsstuderande minnesberättelser på temat ”Ett minne av en flagga”.⁴ Dessa minnesberättelser diskuterades sedan i grupper och utmynnade i att de studerande skrev texter inom ramen för kursen ”Demokrati, stat och kommun”. (Jansson m.fl. 2007) I den här artikeln är studenternas minnesberättelser del av den empiri som vi tolkar (jfr Widerberg 1998).

Stat och nation

I den svenska regeringsformens första paragraf stadgas att ”All offentlig makt i Sverige utgår från folket”. Denna skrivning förankrar det demokratiska regelverket geografiskt – till platsen Sverige – och anger att på denna plats finns ett ”folk”. Kopplingen mellan territorium – plats – och stat är viktig i de flesta definitioner av vad som utgör en stat eller statsbildning. I exempelvis Max Webers klassiska definition av en stat är detta tydligt: ”[A] state is that human community which (successfully) lays claims to the monopoly of legitimate physical violence within a certain territory [...]” (Weber 1994[1919]: 310-11) Staten förutsätter dock inte bara ett territorium utan också invånare, ”ett folk”. Detta aktualiserar ytterligare en koppling, den mellan stat och nation (jfr Gellner 1999). Ett folk är inte bara en mängd medborgare eller människor utan en gemenskap som förenas både av geografisk tillhörighet – ett gemensamt ”hem” – och av kultur samt, kanske framförallt, av vad som uppfattas som en gemensam historia (jfr Stråth 2001).

Tanken ”ett folk – en nation” har omfamnats av teoretiker likväl som av politiker och kartritare som försöker dra nationsgränser. (Dahl 1992: 47, Østerud 1984, Miller 1995: 188) Även om frågan om nationen förbigås med tystnad i stora delar av den po-

4 Projektet beskrevs för studenterna både muntligt och skriftligt. Deltagandet var frivilligt. Alla studenter utom tre valde att delta i projektet. Deltagarna gav också sitt skriftliga medgivande till att låta oss använda deras minnesberättelser och analyser för vårt forskningsprojekt, se vidare Jansson m.fl. 2007.

litiska idéhistorien så utgår många resonemang om staten och samhället från nationen som en outtalad men självklar förutsättning. David Miller menar att den nationella gemenskapen utgörs av något mer än att människor delar konstitutionella rättigheter och skyldigheter. Denna form av nationell gemenskap är enligt honom en grundförutsättning för en fungerande stat och demokrati eftersom en sådan gemenskap skapar en nödvändig motvikt till intressekonflikter mellan grupper och individer. (Miller 1995: 185-190) Nationen framstår därmed oftast – som i den svenska regeringsformen – som en både god, naturlig och självklar förutsättning för staten, demokratin och den politiska ordningen.

Många forskare framhåller dock att stat och nation trots detta måste skiljas åt analytiskt. Benedict Anderson (1991[1983]) menar exempelvis att nationer är föreställda gemenskaper, "imagined communities", och att framväxten av dessa har mycket litet att göra med politiska regelverk och våldsmonopol. Även Ernst Gellner (1983) påpekar att nationer och nationalism är något annat än stater. Statens och nationens gränser sammanfaller inte alltid och alla nationer har inte en egen statsbildning.

En analytisk åtskillnad mellan stat och nation kan tjäna till att problematisera uppenbart förenklade föreställningar som att medborgarskap och politiska rättigheter automatiskt omfattar de människor som är bosatta inom landets gränser och därmed sammanfaller med etnicitet och nationalitet. Det är också möjligt att hävda att det är just spänningsförhållandet mellan stat och nation som är det intressanta att problematisera. I kampen för kvinnlig rösträtt anspelade rösträttskämparna gärna på det nationella projektet – där var ju kvinnor inskrivna, men utan de politiska rättigheter som männen hade. (Rönnbäck 2004)

Många feministiska forskare som teoretiserar stat och nation understryker också svårigheterna i att teoretiskt och analytiskt skilja stat och nation åt. Detta har flera orsaker. En orsak är att kvinnor, kvinnlighet och kvinnors kroppar regelmässigt skrivits in i det nationella. Kvinnor symboliserar och förkroppsligar nationen, det som skall försvaras (av män), som inte får skändas eller förödmjukas (jfr Ahmed-Ghosh 2003, Enloe 1988, Koivunen 1997, Landes 2001) Denna kvinnornas symboliska börda formeras och upprätthålls samtidigt på en politisk nivå, den reproduceras och regleras av staten. Ett tydligt exempel är när kvinnor inte tilläts delta i nationens försvar (jfr Svedberg & Kronsell 2002). I en analys av problematiken kring kvinnor i stridande förband i den amerikanska armén understryker Holly Allen (2000: 317) hur kvinnornas symboliska funktion som bärare av det nationella är någonting som ständigt aktualiseras och reproduceras: "[I]s America ready to see one of its daughters half-naked dragged by a rope through the streets of a foreign capital?"

En annan orsak till svårigheterna med att analytiskt särskilja stat och nation handlar om kopplingen till familjen, till det "privata". McClintock (1993, 1995) menar att nationer symboliskt gestaltas i familjetermer, i det hon kallar "domestic genealogies" (1993: 63). Nationell gemenskap binds samman med familj, med heterosexualitet och reproduktion (jfr Åse 2006). Familjeinstitutionen manifesterar såväl naturliga skillnader, en naturlig hierarki, som intressegemenskap, ett gemensamt mål. På detta sätt kan också maktskillnader inom nationen legitimeras – samtidigt som idéer om det allmänna bästa kan upprätthållas. Feministiska teoretiker som Carole Pateman har påpekat att gränsdragningen mellan det offentliga och det privata naturaliserar kvinnors

underordning och etablerar mäns kontroll över kvinnors kroppar och sexualitet (1988). På liknande sätt kan man argumentera för att en gränsdragning mellan stat och nation riskerar att osynliggöra på vilka sätt familjens förmenta ”naturlighet” upprätthåller föreställningar om såväl stat/politik som nationen/det nationella.

Problematiken kring stat/nation, hur denna distinktion skall formuleras och om den överhuvudtaget är fruktbar, hanteras på olika sätt av olika feministiska forskare. Angela Martin avvisar helt tanken att staten och nationen skall ses som skilda entiteter. Hennes argument handlar om att staten är diskursivt länkad till nationen. Hon skriver att ”[m]any of the gendered and sexualized meanings and practices through which the nation is manifested are themselves institutionalized in state laws [...]” (Martin 2000: 83). Nira Yuval-Davis menar däremot att det är viktigt att staten behålls som en fristående analytisk enhet, men menar vidare att staten skall skiljas från såväl civilsamhället, ”civil society”, som familjen, ”family and kinship relations” (1997: 14).

I minnesberättelserna framstår relationen mellan stat och nation som flytande. I vardagens levda praktik handlar problemet kanske inte om det är stat *eller* nation: de sätt som vi (som kvinnor) blir insocialiserade/disciplinerade in i det nationella går ofta genom *nationalstaten*: det hänger ihop, de är sammantvinnade. Ett exempel från en minnesberättelse på temat ”att känna sig svensk”, som utspelar sig på en tandläkarmottagning, kan illustrera denna tanke:

Skylden, oansenlig, hänger på en av de småsjaskiga husväggarna. Välkommen till folk tandvården. Hon kliver in genom dörrarna. Det är varmt, vita rockar, permanentad, glad blond tant i receptionen, och tandläkarluften, som luktar sterilt. Hon känner sig mindre nervös – nästan lite duktig, som om hon uppfyller en slags plikt. Och känner en tillfredsställelse i att tänka att alla andra gör likadant – går till folk tandvården. Hit kan och ska alla gå. Här har inget förändrats sedan hon var liten, det tänker hon på, här ser det likadant ut, här tas alla om hand på samma sätt. Där hon sitter i väntrummet tänker hon plötsligt att hon är en riktig medborgare. I detta ögonblick känner hon just detta: att hon är medborgare i detta land.

Det finns olika former av sammanlänknings i denna text som kan kopplas till det nationella. Först och främst blir det tydligt att kopplingen mellan den enskilda och nationen här är helt konkret och fysisk: Minnespersonen tänker på besöket som att uppfylla en plikt. Hon travar lydigt dit och gapar – i nationens namn. Att sköta sina tänder blir en nationell angelägenhet och samtidigt ett nationellt gemenskapande. Det är en angelägenhet som hon delar med ”alla” – för ”hit kan och ska alla gå” och alla tas om hand på samma sätt. Ett sätt att tolka minnesberättelsen från tandläkarmottagningen är att upplevelsen av att vara svensk medborgare knyts till en institutionaliserad statlig reform: *folketandvården*.

Andra forskare har också påvisat denna koppling mellan politiska reformer /institutioner och det nationella. Ann Towns skriver om hur svenska jämställdhetsreformer har formerats till en central del av svensk identitet (2002). Innebörden av att vara svensk har allt mer kommit att knytas till jämställdhet, och jämställdhetspolitiken är det som framför allt får utmärka det svenska levnadssättet och skilja ”oss” från ”de andra.” I Patrik Halls studie av svensk nationalism argumenteras för att det nationella

i Sverige i stor utsträckning integrerats i de statliga institutionerna: inte minst genom utbildningsväsendet (2000: 9). I minnesberättelserna blir det också tydligt hur starkt det nationella är kopplat till skolan, inte bara som institution, utan också till skolans vardag och praktik. Barnen ritar flaggor i klassrummet, sjunger nationalsången och marscherar tillsammans med fröken till flaggstången. Flaggandet och firandet knyts till något festligt och roligt – man får lite ledigt från det vanliga skolarbetet och också ofta något extra gott att äta. Skolan framstår som en betydelsefull arena för överföring av nationell kompetens: man ”lär sig” hur man uppför sig för att skapa och bli delaktig i en nationell gemenskap. I minnesberättelserna sköter fröknar och tandsköterskor såväl omsorg som insocialisering i det nationella. Det är kvinnor som står för dessa verksamheter både i sin yrkesroll och i familjen. De ser till att påskägg målas, lussebullar bakas och pepparkakor dekorerar både hemma, på dagis och i skolan. När dessa regelbundet återkommande verksamheter sker inom ramen för en statligt reglerad institution såväl som hemma, kan det tolkas som en statlig legitimering av nationaliserande praktiker. På så sätt är kvinnors görande centralt för att knyta ihop privat med offentligt, liksom nation med stat.

Genom minnesberättelserna kan man komma åt de praktiker som knyter statliga institutioner till skapandet av nation. Detta möjliggör ett synliggörande av det konkreta skapandet av nation som är svårt att komma åt i vetenskapliga studier av statliga institutioner. Minnesberättelserna pekar på att det är viktigt att utveckla en förståelse av *hur* själva sammanvävningen mellan människors vardagliga praktiker och en institutionaliserad, statlig politik ser ut. Minnesarbete skapar också möjligheter att analysera kvinnors och mäns skilda uppgifter, positioner och handlingsutrymme i skapandet av det nationella.

Sexualitet, våld och subjektskap

En viktig aspekt av det vardagliga och konkretas betydelse är hur det nationella skapas och upprättas genom den fysiska kroppen, eller, annorlunda uttryckt, på vilket sätt ”nationen” tar kroppen i besittning. Kopplingen mellan olika former av nationellt gemenskapande, kropp och sexualitet, är också något som ofta lyfts fram i feministisk teoribildning. Frågan om kvinnors sexualitet, och hur den skall regleras, är intimt sammanlänkad med uppfattningen om bevarandet av kulturer, menar bland andra Susan Moller Okin (1999). Så handlar exempelvis diskussioner om kulturella gruppers särskilda rättigheter ofta om frågor relaterade till kvinnors kroppar: frågor om hur äktenskap arrangeras, vilka sexuella praktiker som tillåts, eller hur kvinnors kroppar skall döljas eller synliggöras. Okin hävdar rent av att ”’culture’ or ‘tradition’ are so closely linked with the control of women that they are virtually equated” (1999: 16). Regler för hur utbyte av kvinnor skall ske män emellan tycks vara en central del av den uppfattade kulturen (jfr Pollitt 1999).

Dessa konstruktioner av kvinnor som bärare av kultur och som själva gränsen gentemot andra folk, tydliggörs i händelser av krig och konflikt, och gör kvinnor särskilt sårbara i dessa situationer. Ruth Seifert har visat hur massvåldtäkter i krig förstås som ett angrepp på själva kulturen. När kvinnor blir våldtagna i krig tolkas det som att den nationella kulturen besudlas. Som symboler för det nationella utgör kvinnor ”the se-

cond front”. Kvinnor blir den mänskliga motsvarigheten till marken (Seifert 1996). På samma sätt framstår, inte minst i krigsretorik, nationen som en värnlös kvinna, hotad av främmande män, en kvinna som skall beskyddas av de manliga medborgarna/soldaterna (Eduards 2004, Kelly 2000). Samtidigt länkas patriotism nära samman med manlig virilitet, våld och sexualitet. Genom att kvinnokroppen formeras som den grund på vilket det nationella vilar, blir också denna kropp det territorium som skall erövrats i krig. Detta innebär inte bara att kvinnors reella sexuella sårbarhet blir akut i krigssituationer, utan också att skammen för nederlaget får bäras av kvinnorna. Det är den våldtagna kvinnan som får förkroppsliga männens nederlag, männens oförmåga att behärska sitt territorium, menar Liz Kelly (2000). Via kvinnokroppen utageras både segrarens triumf och förlorarens skam.

Nationers nederlag kan också döljas genom att de berättas som historier om kvinnor. När afrikaaner i Sydafrika framställde nationen som en gråtande mor (voelksmooder) ledde det till att militära nederlag blev möjliga att leva med. (McClintock 1993: 72) Mödrar användes för att släta över en militär förlust genom att historien berättades som en elegi över kvinnors förlorade barn. På så sätt kunde nationen, som lidit stora nederlag, fortsätta att betraktas som framgångsrik och stark. Men samtidigt innebar denna historieskrivning att det som kvinnor gjort, deras bidrag till nationsbygget, togs ifrån dem. När kvinnor reduceras till gråtande mödrar osynliggörs deras handlingar för nationen i krig och mäns roll som beskyddare av nationen/kvinnan förblir intakt (jfr Jansson och Wendt 2007).

Om nationen symboliskt blir en kvinna som män gemensamt skyddar och styr över, så kan detta tolkas som att skapandet av det nationella också blir en form av legitimering av manligt styre. ”Den som försvarar är också den som innehar rätten att definiera tillgängligheten till den försvarade [...]” skriver Maud Eduards (2004: 261). Att vara den som blir beskyddad implicerar också en form av skuldsättning: priset för beskydd är lojalitet och lydnad (jfr Pateman 1988). Detta innebär att en kvinnlighet institutionaliseras som länkas till det orörliga, till det ickepolitiska och det ickehandlande, en kvinnlighet vars främsta värde ligger i att vara kroppsligt tillgänglig för män (jfr Wendt Höjer 2002). Medan kvinnorna är/föder nationen, styr männen nationen. Den politiska handlingskraften och subjektskapet fråntas därmed kvinnorna: man kan ju inte gärna både vara nationen och styra (över) den.

Den feministiska teoribildningens ofta återkommande fokus på tematiken kring våld, krig och sexualitet är emellertid osynlig i minnesberättelserna. Avsaknaden av sådana berättelser är inte förvånande. Det kan handla om att de som skrivit berättelserna inte har erfarenheter av krig, eller om att dessa teman helt enkelt uppfattas som för privata och nära för att kunna skrivas ner i berättelser som ska läsas och analyseras av flera andra personer. Däremot finns berättelser där subjektskap, objektifiering och kropp berörs, som gör det möjligt att analysera på vilka sätt kvinnor och män kan vara nationella symboler och nationella subjekt. I några minnesberättelser är det kvinnor som får representera nationella särdrag och nationella dygder, och det finns också exempel på hur kvinnor genom sina handlingar kan förläna nationen ära och berömelse. I en minnesberättelse beskrivs hur en kvinna förlorar sin mormor, och hur barnbarnet tar hand om mormoderns egenhändigt sydda båtflagga:

Flaggan tog bambarnet med sig och satte på sin båt, för att visa mormorn att hon kämpar vidare i samma anda och att mormorn representerade frihet, medkänsla och värme och en stor portion kärlek. Mormorn var en stark förebild för sitt barnbarn och nu fick flaggan visa frihets symbol (sic) i vinden bak på bambarnets båt.

Här får mormodern förkroppsliga nationella dygder som frihet och medkänsla, och den svenska flaggan står i berättelsen som symbolen för dessa eftersträvarsvärda värden som utmärker mormodern/Sverige. Barnbarnet ser det som sin uppgift att föra frihetsidealet vidare i framtiden, vilket hon markerar genom att överta flaggan till sin egen båt. Själva de nationella dygderna, liksom överföringen av dessa till kommande generationer, representeras här alltså av kvinnor. En annan minnesberättelse beskriver vad som händer när en kvinna representerar nationell triumf. I minnesberättelsen beskrivs ambivalenta känslor i samband med en kvinnlig idrottares framgångar i ett internationellt mästerskap.

Fantastiskt, otroligt, hon är så ung och hon är VI. Vi har vunnit sjukamp. F-n vad vi är bra. [---]Vi är bäst! Hon visste att hon skulle få uppleva denna glädje med Carolina många flera gånger framför TVn. Carolina svepte den svenska flaggan om sig och jublade. [---]Hon såg Carolina springa sitt ärevarv och kände sig generad. Måste hon springa så länge och ta så mycket plats? De andra behövde ju också få tävla klart. Carolina var för överlägsen. [---]

I den här berättelsen blir det tydligt att kvinnor inte bara passivt kan representera nationen, utan också kan agera och triumfera i nationens namn. Samtidigt visar berättelsen att det finns gränser för hur kvinnor får agera som representanter för nationen och vad kvinnor får göra. I berättelsen beskrivs genans och obehag inför det som utspelar sig på TV. Idrottaren tar plats på ett sätt som inte är förenligt med att vara kvinna (jfr Henriksson m.fl. 2000). Att agera nationen och föra den framåt är manligt kodat, medan att vara ett nationellt objekt däremot är kodat som kvinnligt. Vi tolkar obehagskänslorna över de många ärevarven som en reaktion på att "Carolina" signalerar en närvaro i de egna handlingarna, i sportprestationen. Därmed kan hon sägas förhäva sig med avseende på kön. Genansen som framkommer kan också tolkas som att hon förhäver sig med avseende på nation. Det är när den kvinnliga idrottaren i minnesberättelsen gör anspråk på att vara ett nationellt subjekt som obehaget uppstår. Hon uppträder "osvenskt": genom att synliggöra den nationalism som "inte finns" i Sverige (Ehn m.fl. 1993, jfr Hall 2000). Ärevarven och flaggandet blir "för mycket" – nationen blir gräll och överexponerad på ett sätt som potentiellt utmanar den naturaliserade nationens självklarhet och ofarlighet. Möjligen förstärks synliggörandet och nationalismen av det faktum att "Carolina" också överträder gränserna för vad kvinnor får göra i nationens namn.

Minnesarbete visar att processerna kring nationellt subjektskap och objektskap är komplexa. För att förstå hur kvinnor görs till nationella symboler och objekt är det viktigt att också teoretisera vad som händer när kvinnor agerar som representanter för nationen och gör anspråk på nationellt subjektskap. I exemplet ovan utmanas föreställningar om kvinnor som nationens objekt, samtidigt som gränsen för kvinnors handlingsutrymme markeras. Minnesarbete gör det möjligt att få syn på de discipline-

rande och ofta internaliserade processer som skapar dessa gränser. Därmed blir det möjligt att undersöka hur den process ser ut som upprätthåller och reproducerar den ordning där kvinnor, med McClintocks ord, "[are] denied national agency" (1993: 62).

Tid och tradition

Skapandet av det nationella vilar på en grundläggande tanke om en(ig)het. Nationen kan på det sättet ses som ett inkluderande projekt, där skapandet av tillhörighet och gemenskap är centralt. Konstruktionen av ett för folket "gemensamt öde" – en kollektiv historia – är ett helt avgörande element i föreställningen om nationen (Yuval-Davis 1997: 19, McClintock 1993). De nationella historiska berättelserna knyts starkt till familjeinstitutionen. Detta har inte bara att göra med det sätt på vilket familjen kan inrymma såväl hierarki som enighet, som diskuterades ovan. Det handlar också om betydelsen av tid och tidsrymder i de nationella berättelserna. På olika sätt kan familjens tidsnarration knyts till den nationella tiden. Å ena sidan kan familjeinstitutionen framställas som att den alltid funnits – på så sätt har den naturaliserats och tömts på historia. Men samtidigt blir tiden och historien naturlig i familjen. Tiden knyts till generationsväxlingar, till människor och till platser (McClintock 1995: 355). En nations historia kan berättas genom en familjs genealogi, då fylls den med kött och blod, födelse och död, och knyts emotionellt till åhöraren. Så sägs det till exempel att Sveriges historia är dess kungars historia. I familjen skapas en historia kring förfäder. Berättelser om släktled, med släkträd och familjealbum utgör en historia som är baserad i ett löfte om de nuvarande medlemmarnas förmåga att föra familjenamnet vidare in i framtiden. På samma sätt blir nationen som en familj där man värnar nationens gemensamma historia – ett arv som skall föras vidare.

Detta hänger samman med att skapandet av det nationella är ett projekt som måste förankras både i en dåtid, en nutid och en framtid. I detta sammanhang är modern den perfekta bilden för nationen: hon kan representera släktets reproduktion, både bakåt och framåt i tiden. Via hennes kropp kan associationer göras både till släktled bakåt och till en kommande framtid – en framtid som finns förkroppsligad i hennes förmåga att föda fram nya medborgare. På detta sätt kan också det nationalistiska tankegodsets ständiga vacklande mellan nostalgiskt vurmande för ett ärorikt förflutet och hoppet om framtidens triumfer balanseras (McClintock 1993, Mostov 2000). Detta släktskapstänkande förutsätter och bygger därmed på en institutionaliserad heterosexualitet som omfattar den manliga genealogin som norm och mäns kontroll av kvinnors reproduktiva förmåga (Landes 2001: 173, jfr Pateman 1988, Irigaray 1993).

Även om en stor del av denna forskning kring nationell symbolik och kön är skriven utifrån en europeisk kontext, hävdar en del forskare att liknande könsmonster kan återfinnas i tredje världen, exempelvis i den nationalism som blev del i upproret mot västerländsk överhöghet och kolonialvälde. Detta formerande av nationella identiteter tenderar, menar man, att lyfta fram och återupprätta traditioner – något som placerar kvinnor i en underordnad och tillbakahållen position (Pettman 1996).⁵ Ofta handlar det om att medan kvinnorna/mödrarna får representera det "gamla", naturliga, traditionella levnadssättet, får männen/fäderna stå för utveckling, hand-

lingskraft och framåtskridande – de som för nationen framåt, mot det moderna (Dwyer 2000).

I de minnesberättelser som vi arbetat med blir det tydligt att det nationella ständigt knyts till familjen. Vi kan se att triaden mamma-pappa-barn ofta förekommer i minnestexterna, och det är framför allt relationer mellan syskon, mellan mödrar och döttrar, och mellan fäder och döttrar som gestaltas. Det är också tydligt att mödrar och fäder fyller olika slags funktion i dessa berättelser. Mödrar framträder som de som förmedlar insikter och förståelser till barnen. Det är ofta mödrar som begripliggör och förklarar nationella ritualer och traditioner, som gör det mystiska och märkliga gripbart och hanterbart. Som i en minnesberättelse från en begravning:

Varför gjorde han så med flaggan? Frågade hon när de satt i bilen. Här var det varmare och hon kunde prata vanligt utan att viska. Mamman förklarade. Morfar var med i inbördeskriget på den vita sidan, den som vann. Då fanns det någon förening som erbjöd sig att lämna flaggan på begravningen.

Samtidigt finns fäder och män ständigt med. I berättelsen ovan är det män som framstår som det nationellas frontfigurer – det är en man som förärar en annan man flaggan. Hur män och pojkar formeras som nationens subjekt kan också exemplifieras med en annan minnesberättelse på temat ”flaggan”. I denna minnestext beskrivs en repetition inför en skolavslutning:

Det var Axel som skulle vara fanbärare. Hon hade inte förstått vad fanbärare var för någonting innan, före repetitionen. Han skulle gå in först. Och sedan skulle de sjunga Flamma stolt. Hela skolan tillsammans.

Hon står redan på scenen när Axel kommer in. De små bamen längst fram och de större bakom. Hon står lite till höger och han kommer in från vänster. Han sneddar in, går utefter kanten av scenen så att flaggan nästan nuddar vid bänkraderna. Hon har en bra plats, inne i mängden. Hon står rakt, håller ihop händerna.

I minnestexterna finns män/fäder och pojkar med som aktörer, som handlande subjekt med en självklar närvaro. Men det tycks ändå framför allt vara kvinnor som utför stor del av det konkreta arbetet: det är de som ser till att sångerna blir sjungna på skolavslutningen, att barnen uppför sig eller att flaggan viks ihop och läggs prydligt in i ett skåp.

Tid, både naturlig tid som årstidsväxlingar och rituella markeringar av att en viss tid har förflutit, är viktig i minnesberättelserna. Här finns exempelvis beskrivningar av begravningar och skolavslutningar och av en familj som skall flytta. En möjlig tolkning är att det nationella aktualiseras – att det visar sig – särskilt tydligt just i transitionsfaser, vid alla de tillfällen då ett skede skall övergå i ett annat. När något börjar eller tar slut. I detta sammanhang kan vi också se hur familjens ritualer och traditioner

5 Här är det emellertid viktigt att påpeka att det i den feministiska forskningen kring kön och nation också finns teoretiker som understryker att formerande av nationell identitet varit, och fortfarande är, en viktig del i kampen mot en kolonial världsordning baserad på förtryck och exploatering, inte minst av kvinnors kroppar och arbete. (Herr 2003).

knyts samman med det nationella: alltifrån hur små svenska bordsflaggor pryder den nyblivna mammans matbricka på BB till hur ritualer kring födelsedagar, julaftnar eller begravingar fogar samman den enskilda familjen och familjemedlemmens liv och öde med den nationella gemenskapen. Minnestexterna öppnar således för att utforska hur dessa kopplingar familj – nation rent konkret görs, och vilka könsordningar som därigenom upprättas.

Moderskap och reproduktion

Att kvinnor som mödrar fyller flera funktioner i relation till nationen är något som lyfts fram i den feministiska forskningen kring kön och nation. Eftersom mödrar reproducerar folket, det etniska kollektivet, får de också utgöra en gräns gentemot andra folk. (Anthias & Yuval-Davis 1989) Att själva kvinnokroppen är symbolisk bärare av det nationella blir även tydligt i befolkningspolitik (jfr Dwyer 2000, Martin 2000, Mostov 2000). Kvinnors kroppar formeras som en biologisk förutsättning för det nationellas fortlevnad. Det finns många exempel på hur olika slags födelseprogram och fertilitetsprogram skriver in regleringen av kvinnokroppen och sexualiteten i en nationalistisk retorik. För nationens skull har kvinnor tvingats att föda fler barn (exempelvis i Serbien) eller, på förekommen anledning, färre barn (här är födelsekontrollen i Kina ett tydligt exempel).

I situationer där krig är centralt för definitionen av etnisk samhörighet och nationalism och där yttre hot är en del av vardagen, blir föreställningar om "people as power" (Yuval-Davis 1997: 29) inte bara en fråga om att nationen behöver människor som kan odla och arbeta för att landet skall blomstra ekonomiskt, utan mödrar tillmäts även en funktion som föderskor av soldater (Berkovitch 1997). Denna kvinnors "military reserve duty" (Yuval-Davis 1985: 670) kan också kopplas till den demografiska balansen i relation till fienden (Berkovitch 1997).

Retoriken kring den nationella befolkningspolitiken gör det möjligt att tolka abortförbud just i termer av statens behov av medborgare. (Yuval-Davis 1997: 30-38) Det är exempelvis betecknande hur Irlands restriktiva abortlagstiftning kodas nationellt. Omsorgen om det "ofödda barnet" i kvinnans kropp kan göras till ett nationellt särdrag, något som också givit den irländska staten rätt till ett nationellt undantag i EU-lagstiftningen kring abort (Martin 2000). I kraft av att kvinnokroppen har betydelsegjorts som en nationell angelägenhet, kan således den statliga kontrollen över kvinnokroppen legitimeras.

Mot synen på befolkningspolitik och abort som nationella intressen har invänts att kvinnor idag, som har möjligheter att välja, inte längre ser sig som barnproducenter för staten. (Sparks 2000: 192) Frågan är om detta är ett val som kvinnor har möjlighet att göra eller om formuleringen av födandet som ett individuellt projekt är det yttersta uttrycket för hur det nationella och det personliga har harmoniserats med varandra. Göran Perssons uttalade oro för att det föddes för få barn i slutet av 1990-talet och makarna Myrdals "Kris i befolkningsfrågan" (1934, jfr Hirdman 1989) utgör exempel på att det uppfattas som viktigt att det föds "svenska" barn i tillräcklig utsträckning. Försök att skapa en socialpolitik som kan göra det möjligt för kvinnor att både arbeta och ha familj likväl som ekonomiska reformer för att stimulera barnafödande kan be-

traktas som sätt att anpassa nationen till ett individualiserat och modernt projekt. (jfr Yuval-Davis 1997: 80-83) Och möjligen kan man tolka flaggan på BB-brickan som ett bevis för att nationen gläds med just dig, när du fött en ny medborgare.

Men mödrar tillskrivs också uppgiften att förmedla kulturen och den kollektiva identiteten till nästa generation. (Anthias & Yuval-Davis 1989) Detta kan förstås som en del av moderns roll som hemmets föreståndare, där hon upprätthåller religiösa ceremonier i hemmet, styr över familjens klädsel och hemmets inredning och beskaffenhet etc (jfr Roland Martin 1985, kap. 5). Men kanske mest av allt förknippas moderskap med mat (jfr Jansson 2001), som i ett exempel från en minnesberättelse om att "känna sig svensk":

Stora, fina äppelträd. Det största där de brukade klättra. Där kunde man sitta mitt bland grenarna utan att synas. Och så goda äpplen det blev sen då! Hennes mamma brukade sylta och safta och allt möjligt av alla de där äpplena. Mamma gjorde förresten allting själv. Det skulle vara hemgjort. Men på den här tomten fanns det också ett plommonträd!

I minnesberättelsen knyts mammas hemlagade mat till den svenska naturen. Minnespersonen associerar mammas mat till en plats. När hon ser en annan, men liknande, plats tänker hon på mamma, barndom – på ett hem. På så sätt skapas mammas mat i relation till både hemmet och nationen samtidigt som nationella särdrag skapas i och genom hemmet. Mamma står för det hemlagade, det som associeras till barndom och trygghet. Den omsorg och aktivitet som investeras i matlagning är dock flyktig. Mat lagas och äts. När mammas mat som lagats i generation efter generation görs till en nationalrätt, försvinner de enskilda kvinnor och mammor som trillat köttbullar. Deras arbete och omsorg annekteras av nationen: Så lagar man mat i Sverige. Kvinnors handlingar uppgår i nationen. De tenderar att bli *kulturens*, och därmed representerar de inte längre några urskiljbara individuella handlingar. Kvinnors gärningar äts upp, blir formulerade som "nationell matkultur" eller betecknas som hemslöjd. Samtidigt bereder kvinnornas handlingar vägen för nationens män; dessa män som hissar flaggor, dör i krig, bär omkring på fanor eller spelar i militärorkestern.

Minnesberättelserna öppnar för att problematisera kvinnors vardagliga görande och tydliggör att modrande är en praktik snarare än en biologisk funktion (jfr Holm 1993). Med ett sådant perspektiv blir det också möjligt att förstå de dubbla processer som omger kvinnors görande: att kvinnor hela tiden utför nödvändigt arbete men att detta inte får synliggöras och värderas som kvinnors eget arbete.

Nationella subjekt och objekt

I den här artikeln har vi visat att minnesarbete är en vetenskapligt fruktbar ingång till studiet av hur kön och nation konstrueras. Metodens fokus på levda erfarenheter medför att skapandet av kön och nation kan avläsas på en mycket konkret nivå, så som det utspelar sig i vardagen. Genom analyserna av minnesberättelserna kan teorierna om kön och nation göras mer komplexa och nyanserade. När konstruktionen av kön och nation blir så konkret som i minnesberättelserna möjliggörs en fördjupad

förståelse för den tvetydighet, de motstridigheter och de dubbelheter som finns i nationsskapande.

En framträdande dubbelhet i vårt material handlar om kvinnors görande och subjektsskap. Medan den teoretiska litteraturen ständigt lyfter fram kvinnor som symboler för det nationella, ser vi i minnesarbetet hur det nationella konstrueras på ett sätt som tillskriver män handlingskraft och subjektsskap, medan kvinnor snarare fräntas förmågan att vara subjekt. Men vi ser också hur minnesberättelserna är fyllda av kvinnor som agerar; kvinnor som ständigt på olika sätt upprätthåller nationsskapande praktiker och förmedlar en nationell kompetens. Vi menar att kvinnors nationella handlingar präglas av en dubbelhet som är möjlig att förstå i termer av att kvinnorna på en och samma gång är, och inte är, subjekt. Samtidigt som kvinnorna gör och gör så osynliggörs själva görandet; kvinnorna blir objekt snarare än subjekt. Dorothy Smith söker begreppsfasta denna problematik genom att tala om "the disappearing subject" (1990:191). Det handlar om att kvinnors status av aktiva och agerande subjekt skrivs in i en ordning där själva agerandet, kvinnors görande, förflyttas bort från kvinnorna själva. Detta innebär att kvinnor och det kvinnliga subjektet formeras som frånvarande i sina egna handlingar (jfr Åse 2000: 101 f). Mäns gärningar blir i högre grad synliggjorda och bevarade som individuella prestationer – även om detta sker i nationens namn.

Att män på detta sätt blir de primära nationella subjekten medan kvinnor avsubjektifieras/objektifieras, kan också tolkas utifrån den sammanvävning som finns mellan kvinnokropp och nation: detta att kvinnor faktiskt får *förkroppsliga* nationen, det territorium/den Moder Svea som mannen/medborgaren skall försvara. Kvinnor har ständigt, som flera feministiska teoretiker påpekat, fått utgöra nationens "boundary and metaphoric limit" (McClintock 1995:352, jfr Enloe 1998, Koivunen 1997, Mostov 2000). Kvinnor tenderar att bli en egendom, ett passivt objekt som skall försvaras, på samma sätt som nationen skall försvaras. Detta innebär att kvinnors subjektsskap blir starkt kringskuret: "[J]ust as the territory of the nation must be protected by male soldiers and national leaders, women's bodies must be protected by fathers, husbands and the (national) state." (Mostov 2000: 91). Med detta perspektiv är det inte svårt att förstå att kvinnors ständiga görande av det nationella, inte förmår förläna dem status som nationella subjekt. Deras handlingsutrymme när de *är* nationen blir väldigt kringskuret.

Avslutningsvis menar vi att minnesarbete är en fruktbar metod för att undersöka betydelsen av att det skapas länkar mellan platser, fenomen och praktiker. Hur vävs offentliga och nationella symboler, nationens historia, tid och plats, samman? Hur knyts det dagliga livet till den nationella gemenskapen och nationella känslor av samhörighet och tillhörighet? Arbetet har också rest frågor om på vilket sätt man skulle kunna utmana och förändra praktiker som gör män/fäder till de som *banterar* de nationella symbolerna: som hissar flaggor, som bär på flaggor eller fattar avgörande symboliska beslut; de som för nationen framåt. En nationell ordning som så tydligt manifesteras då Axel, fanbäraren i minnesberättelsen från skolavslutningen, blir den nationella ritualens självklara medelpunkt. Medan kvinnorna står vid sidan av, håller koll på småbarnen. Och sjunger.

Referenser

- Ahmed-Ghosh, Huma, 2003. "Writing the Nation on the Beauty Queen's Body. Implications for a 'Hindu' Nation", *Meridians* 4(1), s 205-227.
- Allen, Holly, 2000. "Gender, Sexuality and the Military Model of US National Community", s 309-327 i Mayer, Tamar (red), *Gender Ironies of Nationalism: Sexing the Nation*. London & New York: Routledge.
- Almkvist, Kurt & Glans, Kay (red), 2001. *Den svenska framgångssagan?* Stockholm: Bokförlaget Fischer & Co.
- Anderson, Benedict, 1991[1983]. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Anthias, Floya & Yuval-Davis, Nira (red), 1989. *Woman, Nation, State*. Basingstoke: Macmillan.
- Berkovitch, Nitzza, 1997. "Motherhood as a National Mission: The Construction of Womanhood in the Legal Discourse in Israel", *Women's Studies International Forum* 20(5/6), s 605-620.
- Billig, Michael, 1995. *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Bredström, Anna, 2003. "Maskulinitet och kamp om nationella arenor – reflektioner kring bilden av "invandrarkillar" i svensk media", s 182-206 i de los Reyes, Paulina m.fl. (red), *Maktens (o)lika förklädnader*. Stockholm: Atlas.
- Brune, Ylva, 2001. "Inledning", s 9-14 i Brune, Ylva (red), *Mörk magi i vita medier. Svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Stockholm: Carlssons.
- Brune, Ylva, 2003. "Invandrare i mediarkivets typgalleri", s 150-181 i de los Reyes, Paulina m.fl. (red), *Maktens (o)lika förklädnader*. Stockholm: Atlas.
- Dahl, Robert, 1992. "Demokrati som procedur", s 33-67 i *Idéer om Demokrati. Tidens Idéserie 5*. Stockholm: Tidens förlag.
- Davies, Bronwyn m.fl., 2001. "Becoming Schoolgirls: The Ambivalent Project of Subjectification", *Gender and Education* 13(2), s 167-182.
- Dwyer, Leslie K, 2000. "Spectacular Sexuality: Nationalism, Development and the Politics of Family Planning in Indonesia", s 25-62 i Mayer, Tamar (red), *Gender Ironies of Nationalism: Sexing the Nation*. London & New York: Routledge.
- Eduards, Maud, 2004. "Våld utan gränser: om krig och hotad manlighet", s 245-267 i Svanström, Yvonne & Östberg, Kjell (red), *Än män då? Kön och feminism i Sverige under 150 år*. Stockholm: Atlas Akademi.
- Ehn, Billy m.fl., 1993. *Försvenskningen av Sverige: det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Enloe, Cynthia, 1988. *Does Khaki Become You? The Militarization of Womens Lives*. Hammersmith: Pandora Press.
- Esseveld, Johanna, 1999. "Minnesarbete", s 107-127 i Sjöberg, Katarina (red), *Mer än bara kalla fakta. Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Gellner, Ernest, 1983. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Gellner, Ernest, 1999. *Nationalism*. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.
- Hall, Patrik, 2000. *Den svenskaste historien: nationalism i Sverige under sex sekler*. Stockholm: Carlssons.
- Haug, Frigga m.fl., 1987. *Female Sexualization. A Collective Work of Memory*. London: Verso.
- Henriksson, Malin m.fl., 2000. "I vetenskapens namn: Ett minnesarbete", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 20(1), s 5-25.
- Herr, Ranjoo Sedou, 2003. "The Possibility of Nationalist Feminism", *Hypathia* 18(3), s 136-160.

- Hirdman, Yvonne, 1989. *Att lägga livet tillrätta – studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Carlssons
- Holm, Ulla, 1993. *Modrande och praxis – en feministfilosofisk undersökning*. Göteborg: Daidalos.
- Irigaray, Luce, 1993. *je, tu, nous: Toward a Culture of Difference*. London: Routledge.
- Jansson, Maria, 2001. *Livets dubbla vedermödor. Om moderskap och arbete*. Stockholm Studies in Politics no. 80. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen.
- Jansson, Maria & Wendt, Maria, 2007. ”Heja Uffe! Så legitimeras mäns överordning”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 27(4), s 7-27.
- Jansson, Maria m.fl., 2007 (kommande). ”Ett ögonblick (utanför ordningen). Om minnesarbete i undervisningssituationer”. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen.
- Kelly, Liz, 2000. ”Wars against Women”, s 45-65 i Jacobs, Susie m.fl. (red), *States of Conflict. Gender, Violence and Resistance*. New York: Zed.
- Koivunen, Anu, 1997. ”Moderns kropp, fädrens land – nationell film som konstteknolog”, s 62-84 i Soila, Tytti (red), *Dialoger – feministiska filmteori i praktik*. Stockholm: Aura Förlag.
- Landes, Joan B, 2001. *Visualizing the Nation. Gender, Representation, and Revolution in Eighteenth-Century France*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Lewander, Lisbeth 2004. *Polariseringens politik. Studier av nation och kön*. Karlstad University Studies 2004:51. Karlstad: Institutionen för samhällsvetenskap
- Livholts, Mona, 2001. *Women, Welfare, Textual Politics and Critique. Different Categories of Women, the Making of Welfare States and Emancipation in a Nordic Welfare State Context*. Umeå universitet, Institutionen för socialt arbete, avhandling nr 34.
- Löfgren, Orvar, 1991. ”Att nationalisera moderniteten”, s 101-115 i Linde-Laursen, Anders & Nilsson, Jan Olof (red), *Nationella identiteter i Norden – ett fullbordat projekt?* Stockholm: Nordiska Rådet.
- Martin, Angela K, 2000. ”Death of a Nation: Transnationalism, Bodies and Abortion in Late Twentieth-century Ireland”, s 65-86 i Mayer, Tamar (red), *Gender Ironies of Nationalism: Sexing the Nation*. London & New York: Routledge.
- McClintock, Anne, 1993. ”Family Feuds. Gender, Nationalism and the Family”, *Feminist Review* 44 (Summer), s 61-80.
- McClintock, Anne, 1995. *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest*. New York & London: Routledge.
- Miller, David, 1995. *On nationality*. New York & Oxford: Clarendon Press.
- Mostov, Julie, 2000. ”Sexing the Nation/Desexing the Body: Politics of National Identity in the Former Yugoslavia”, s 89-110 i Mayer, Tamar (red), *Gender Ironies of Nationalism: Sexing the Nation*. London & New York: Routledge.
- Myrdal, Alva & Myrdal, Gunnar, 1934. *Kris i befolkningsfrågan*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Okin, Susan Moller, 1999. ”Is Multiculturalism Bad for Women?”, s 7-24 i Cohen, Joshua m.fl. (red), *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton: Princeton University Press.
- Pateman, Carole, 1988. *The Sexual Contract*. Cambridge: Polity Press.
- Pettman, Jan Jindy, 1996. *Worlding Women: A Feminist International Politics*. London & New York: Routledge.
- Pollitt, Katha, 1999. ”Whose Culture?”, s 27-30 i Cohen, Joshua m.fl. (red), *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton: Princeton University Press.
- Regeringsformen*, lydelse per 1 juli 2003.
- Roland Martin, Jane, 1985. *Reclaiming a Conversation. The Ideal of the Educated Woman*. New Haven & London: Yale University Press.
- Rönnbäck, Josefin, 2004. *Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902-1921*. Stockholm: Atlas

- Seifert, Ruth, 1996. "The Second Front: The Logic of Sexual Violence in Wars", *Women's Studies International Forum* 19(1-2), s 35-43.
- Smith, Dorothy, 1990. *Texts, Facts and Femininity. Exploring the Relations of Ruling*. London: Routledge.
- Sparks, Cheryl Logan, 2000. "Citizen-Soldiers or Republican Mothers. US Citizenship in an Era of 'Choice'", s 181-195 i Ranchod-Nilsson, Sita & Tétreault, Mary Ann (red), *Women, States, and Nationalism. At Home in the Nation?* London & New York: Routledge.
- Stråth, Bo, 2001. "Neutralitet som självförståelse", s 165-179 i Almkvist, Kurt & Glans, Kay (red), *Den svenska framgångssagan?* Stockholm: Bokförlaget Fischer & Co.
- Svedberg, Erica & Kronsell, Annica, 2002. "Plikten att försvara Sverige. Maskulinitet, femininitet och värnplikt", *Tidskrift för politisk filosofi*, nr 1, s 18-38.
- Tickner, Ann, 2001. *Gendering World Politics: Issues and Approaches in the Post Cold-War Era*. New York: Columbia University Press.
- Towns, Ann, 2002. "Paradoxes of (In)Equality. Something is Rotten in the Gender Equal State of Sweden", *Cooperation and Conflict* 37(2), s 157-179.
- Weber, Max, 1994[1919]. "The Profession and Vocation of Politics", i Lassman, Peter & Speirs, Ronald (red), *Weber, Political Writings*. Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- Wendt Höjer, Maria, 2002. *Rädslans politik. Våld och sexualitet i den svenska demokratin*. Malmö: Liber.
- Widerberg, Karin, 1995. *Kunskapens kön. Minnen, reflektioner och teori*. Stockholm: Norstedts.
- Widerberg, Karin, 1998. "Teaching Gender Through Writing Experience Stories", *Women's Studies International Forum* 21(2), s 193-198.
- Yuval-Davis, Nira, 1997. *Gender and Nation*. London: Sage.
- Yuval-Davis, Nira, 1985. "Front and Rear: The Sexual Division of Labor in the Israeli Army", *Feminist studies* 11(3), s 649-675.
- Åse, Cecilia, 2000. *Makten att se. Om kropp och kvinnlighet i lagens namn*. Malmö: Liber.
- Åse, Cecilia, 2006. "En nationell njutning: Kropp och kön i kungliga årsböcker", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 26(1), s 59-73.
- Østerud, Øjvind, 1984. *Nasjonernes selvbestemmelserett. Søkehs på en politisk doktrine*. Oslo: Universitetsforlaget.